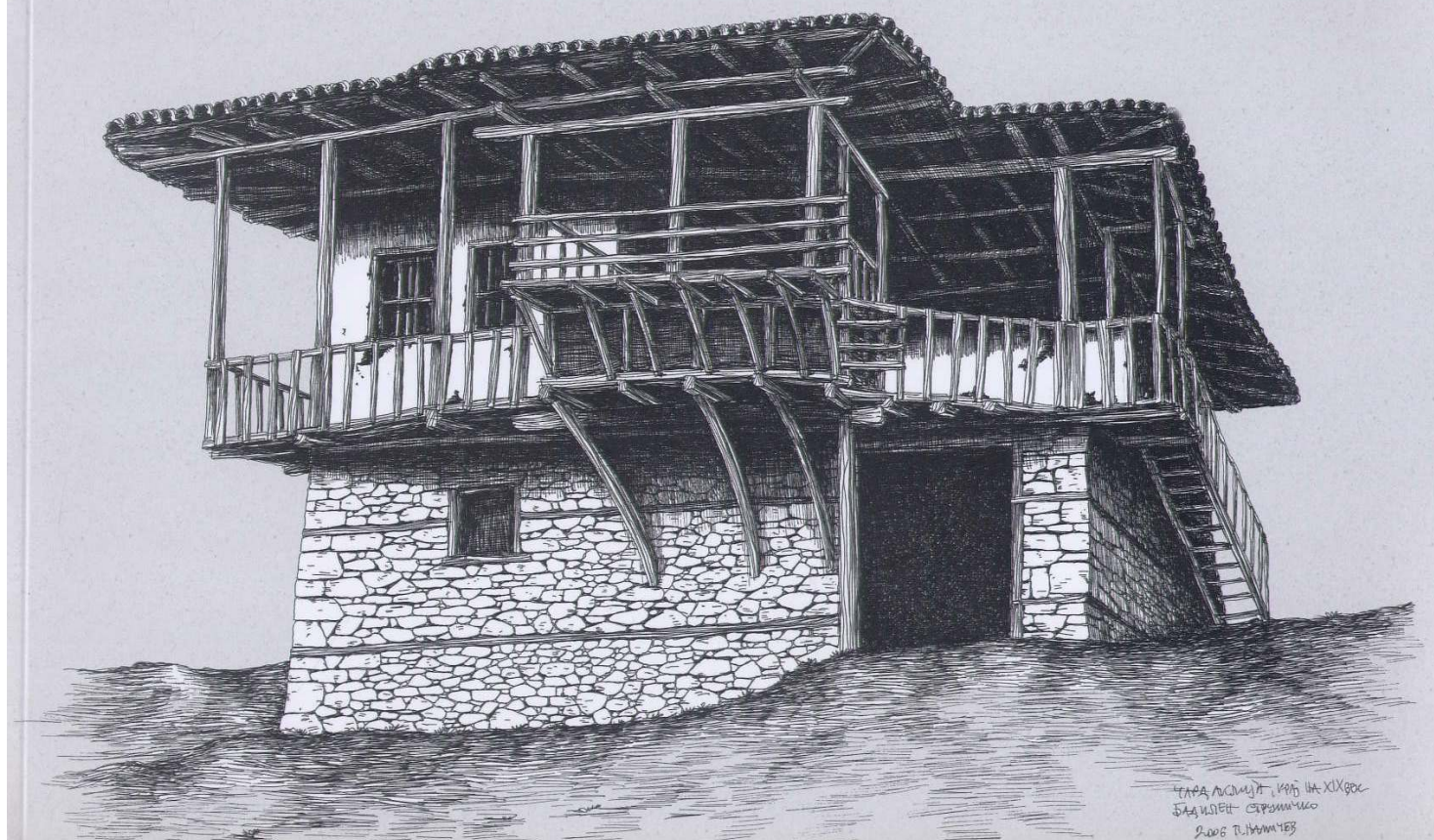

РАЗВОЈ НА СЕЛСКАТА КУЌА
ВО МАКЕДОНИЈА

Петар Намичев

DEVELOPMENT OF VERNACULAR
HOUSE IN MACEDONIA

Petar Namičev

Издавач
МУЗЕЈ НА МАКЕДОНИЈА

За издавачот
Мери Пејоска

Координатор
м-р Перо Јосифовски

Автор на текстот и цртежите
д-р Петар Намичев

Превод на англиски
Нада Андоновска
Љубица Дамјановска

Графички дизајн
Гордана Георгиевска

Печати
Дата Понс

Тираж 500 примероци

Скопје 2007

Published by
MUSEUM OF MACEDONIA

Main editor
Meri Pejoska

Coordinator
Pero Josifovski MA

Author of the text and the drawings
Petar Namicev PhD

Translated into English by
Nada Andonovska
Ljubica Damjanovska

Graphic design
Gordana Georgievska

Printed by
Data Pons

Print run 500 copies

Skopje 2007

Цртеж на корицата
78. Куќа чардаклија, Бадилен, Струмичко, крај на XIX век, 2006, 24 x 33 cm
2. Колиба, Шипковица, Радовишко, почеток на XX век, 2007, 25 x 35 cm

Drawing on the cover
78. Poached house - *čardaklija*, Badilen, Strumica region, end of the 19th century
2. Cottage, Šipkovica, Radoviš region, beginning of the 20th century

Печатењето на изданието е финансирано
од Министерството за Култура на Република Македонија

Printing is financed by
the Ministry of Culture of Republic of Macedonia

СОДРЖИНА CONTENTS

Вовед	7	Introduction
Фактори-услови на развојот на живеалиштата	9	Factors and conditions in the evolution of dwellings
Развој на првичните живеалишта	13	Development of the earliest dwellings
Развој на првичните форми на куќи	30	Development of the oldest house forms
Едноделна преградена поземка	38	Single ground-floor house with partitions – <i>pozemka</i>
Дводелна поземка	45	Two-partite <i>pozemka</i>
Куќа на клед - пондила	49	House on <i>kled/pondila</i>
Куќа на високо - чардаклија	55	High house- <i>chardaklija</i>
Куќа кула	81	Tower house
Братска куќа	86	Brothers' house
Комплексна куќа	88	House of complex type
Ентериер	98	Interior decoration
Заклучок	101	Conclusion

Живеалиштето на човекот претставува значаен сегмент во материјалната култура на еден народ. Преку неговиот развој може да се следи еволуцијата на фолклорниот, семејниот и општествениот живот. Во просторот на живеалиштето и неговата градба се одвивале или се поврзани сите процеси, обичаи и верувања, од материјалната и духовната култура на народното живеење.

Развојот на живеалиштата можеме да го следиме врз основа на наоди од археолошките истражувања, преку градбите од византискиот и средновековниот период или врз основа на пишувањата на патеписците, во хронолошки период најрано до XVIII-от век, затоа што материјални докази речиси и да не се сочувани.

Малубројни се податоците за првите престојувалишта на Словените во овие краишта, кои самите ги граделе според сопственото градителско искуство и како дел од културата на живеење на старобалканското население. Постојат малку градби како податоци за византиската станбена архитектура. Словените ги прифатиле затекнатите градби од веќе формираната градителска култура на староседелците, најчесто градби од дрво, слични на денешните. Првичните куќи кај јужните словени подразбирале место каде горел огнот, како симбол на животот и култно место, а каде воедно се чувал и добитокот. Плетените куќи биле правени од чатми и пранки, облепени со глина.

За време на турското владеење влијанието на исламската култура било поизразено во градовите, додека во селата поради својата економска неразвиеност се сочувал народниот живот со сопствена станбена култура.

Живеалиштето на селанецот претставувало сложена целина составена од повеќе дела. Сложениот простор за живеење настанал од одредени животни потреби. Кај населението кое се занимавало со сточарство, ливадите или обработливата земја биле одалечени и неколку саати одене пеш. Затоа се градело уште едно живеалиште во планините, *бачила* (Река, Маврово, Мариово), *колиби* (Малешеве, Пијанец) или слично.

На тој начин живеалиштето и стопанските згради (трла, плевни, колиби, штали и сл.) се граделе како во селото така и во планинските пасишта или покрај нивите. Покрај сите економски проблеми и тешкиот живот, селанецот имал куќа со добро смислена и организирана целина. Според тоа живеалиштето на село според описите на патеписците не би требало да се замислува како бедна и импровизирана куќа, односно таа претставувала складен организам кој ги задоволувал потребите на заедницата (за другата), да ја работи земјата и одгледува стоката.

Покрај описите на патеписците, за лошата состојба на македонското село и живеалиштата, можеме да констатираме дека според некои истражувања од XIX-от век за најстарите сочувани градби, куќата била развиена и дека поседувала посебни просторно-архитектонски вредности. Од нејзината почетна форма селската куќа претставувала добро осмислена целина и градба прилагодена на потребите на тогашното село. Куќата имала своја еволуција во зависност од потребите и можностите на

Dwellings compose an important segment of the material culture of a nation. Their development allows following the evolution of the folklore, the family and community life. The living space was closely related with all processes, customs and beliefs embodied in the material and spiritual culture of traditional life.

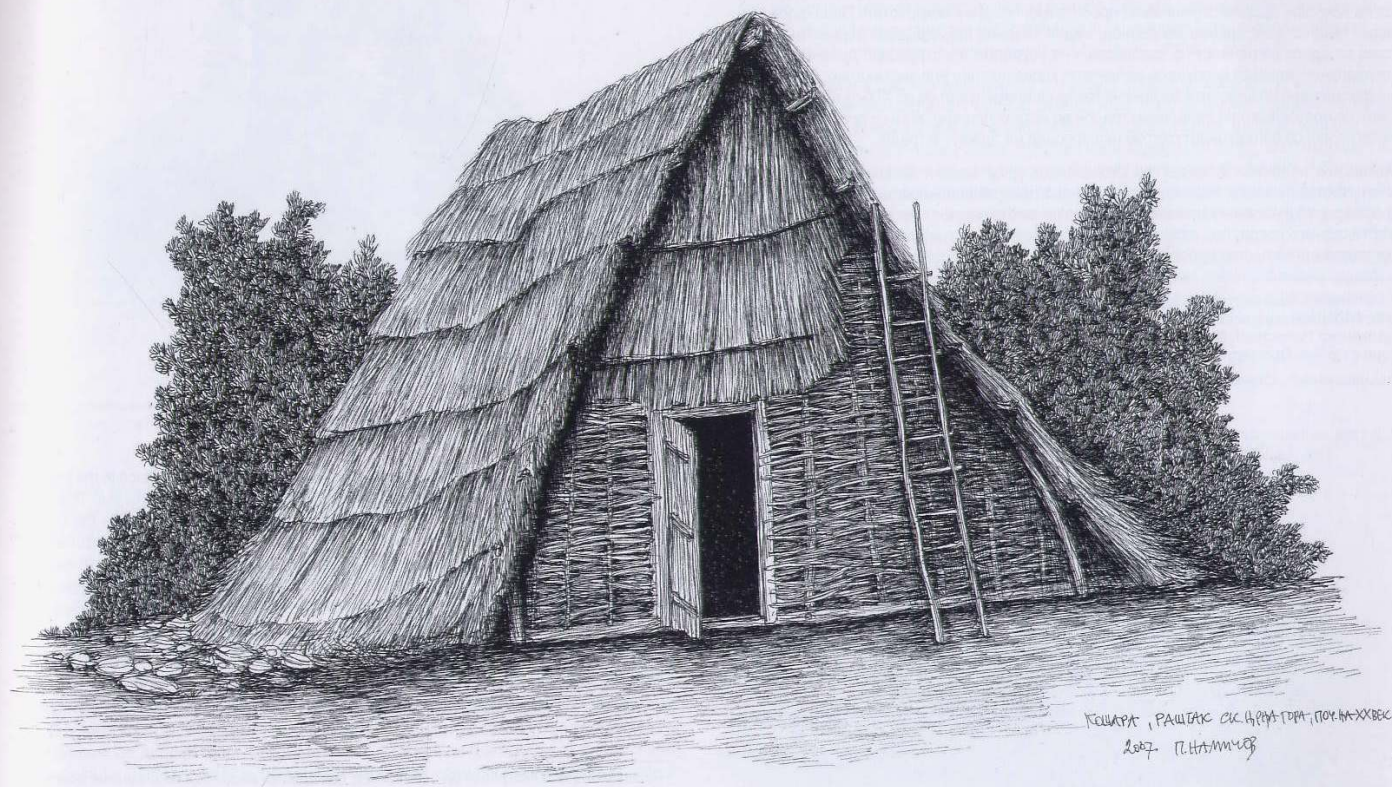
The evolution of dwellings can be traced on the grounds of architecture discovered in archaeological excavations, as well as through buildings from the Byzantine and medieval period. Data have also been preserved in the writings of travel-writers, but they refer to the time from the 18th century onwards, whereas hardly any material evidence has come down to us. There is scanty evidence on the earliest habitations of Slavs in these areas, which were built by themselves on the grounds of their own construction experience and the accomplishments from the culture of living of the Old Balkan population. Very few structures have been preserved from the Byzantine dwelling architecture. Slavs adopted the existing houses as achievements of the already formed construction culture of houses mostly built of wood, similar to the present day wooden structures. The first houses within South Slavs represented a place for keeping the fire as a symbol of life and a sacred place, as well as a space for stock-breeding. Thatched houses were built of rods and sticks, coated with clay.

During the Turkish rule the influence of the Islamic culture was more apparent in towns, whereas in villages the traditional life style and the native construction culture were preserved, due to the slow economic development.

Dwellings of peasants were complex units consisting of several parts. The complexity of the living space has arisen as a result of certain existential needs. Villagers had to spend hours of walking to get to their pastures or fields located far away from their houses. For this reason, they used to build dwellings in mountains called *bachilo* (Reka, Mavrovo, Mariovo), huts (Maleševo, Pijanec), etc.

In this way houses and subsidiary structures (sheepfolds, granaries, huts, stables) used to be built both in the village, and in mountain areas or near fields. Despite the economic problems and hard life, houses of peasants were well conceived and organized units. In that sense, dwellings in villages should not be associated with poor and improvised houses, as have been described by travel-writers. Peasants house was actually a harmonious organism which answered the needs of a community regarding cultivating soil, breeding stock and other daily activities.

Contrary to descriptions of travel-writers, we can infer from the writings of some 19th century researchers about the oldest preserved structures that houses were well developed structures showing specific architectural and spatial features. Since its original form vernacular house was a well organized unit and structure adjusted to the requirements of the village life at the time. House followed its own evolution depending on the needs and possibilities of peasants and the changes in the community. Vernacular houses showed high degree of diversity regarding the spatial solutions, as well as the exterior aesthetic and decorative treatment. Despite the diversities in varied ethnic regions and the differences in organization of family life, living space consisted of several units: house in village, mountain hut or cottage in

9. Изглед на кошара, Раштак, Скопска Црна Гора, почеток на XX век, 2007, 30 x 35 cm
View of a *koshara*, Raštak, Skopska Crna Gora, beginning of the 20th century

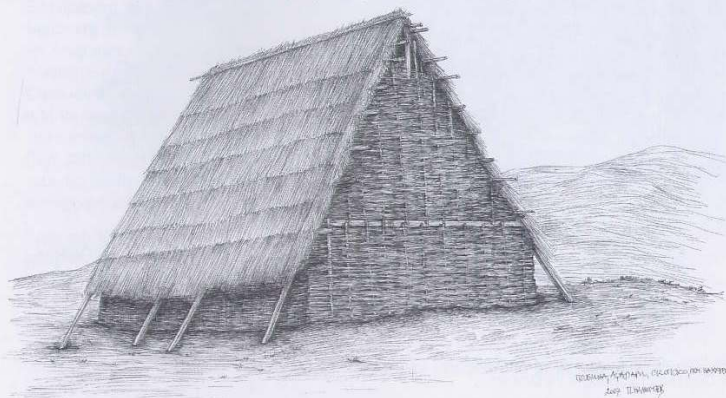
Земјаницата била вкопана или полувкопана во земја, покриена со гранки и бусени трева, со листови, или папрат. Таа се споменува во патописните белешки терминот **земјанки**², а се однесува на живеалишта градени од земјен материјал, од плитар и кал. Меѓутоа овие градби имале искористена површина во средината каде човекот можел да се исправи, додека страничниот простор бил помалку искористен. Оваа форма се користела во долг временски период, видни разлики кај одредени варијанти имало само во однос на начинот на формирање на нејзината конструкција. Дрвените греди на различен начин се вкопувале во земјата, хоризонтално или вертикално. Овој начин на формирање на сидовите со дрвени греди се применувал се до XIX-от век, (без разлика на постоењето на паралелни градби во истиот период), кога го достигнал својот полн развој со бондручниот систем на распоред на дрвените греди³.

Колибите и денес се градат во стопанскиот двор како помошни објекти или на сточарските пасишта, каде се користат како привремени живеалишта. Колибите се формирале од носечки дрвени столбови со рачвасти завршетоци на кои се потпирале вертикалните греди, кои се вкопувале во тлото заради стабилност. Долните краеве од сидовите се поставувале кружно со што се добивале полукружни челни страни.

² Патопис на Иван Јастребов од 1867-1879 г, Македонија во делата на странските патописци, 1879-1888, подготвил Александар матковски, Гурѓа, Скопје, 2002 г, стр. 15.; Цвијић Ј., Балканско Полуострво, Београд, 1966, стр. 283; Којић Б., Стара градска и сеоска архитектура у Србији, Просвета, Београд, 1949, стр.132.

³ Милошевић Г., Становање у средњовековној Србији, Београд, 1997, стр.148

7. Изглед на племна, Аџалари, Скопско, почеток на XX век, 2007, 30 x 35 см
View of a hayloft, Adzalar, Skopje region, beginning of the 20th century

10. Колиба, Саса, Пијанец, од крајот на XIX век, 2007, 30 x 35 см
Cottage, Sasa, Pijanec, end of the 19th century

tures built of straw and mud. Nevertheless, these dwellings had useful surface in the middle, where one could stand upright, while the surface on the sides was less useful. This form was used for a longer period of time. There were obvious differences only in the way of building structures. Wooden beams were dug in the ground in different ways, horizontally or vertically. This mode of building walls of wooden beams was applied up to the 19th century (regardless of the parallel existence of other kinds of structure in the same period), when it reached the peak of its development with the wooden framing system – *bondruck*.³

Cottages are still being built as subsidiary structures in the yards or in pastures, where they serve as temporary dwellings. Cottages were built of supporting wooden poles with splitting end for holding vertical beams that were dug in the ground for better stability. Bottom ends of walls were laid in a way to form a curved line, so that the front side of houses would have

² Патопис на Иван Јастребов од 1867-1879 г, Македонија во делата на странските патописци, 1879-1888, подготвил Александар матковски, Гурѓа, Скопје, 2002 г, стр. 15.; Цвијић Ј., Балканско Полуострво, Београд, 1966, стр. 283; Којић Б., Стара градска и сеоска архитектура у Србији, Просвета, Београд, 1949, стр.132

³ Милошевић Г., Становање у средњовековној Србији, Београд, 1997, стр.148

41. Куќа наниско, Нежилово, Велешко, крајот на XIX век, 2007, 30 x 35 cm
Ground-floor house, Nezilovo, Veles region, end of the 19th century

Едноделна преградена поземка

Подоцна се формирала едноделната (преградена) поземка каде, внатрешниот простор се преградувал, додека при градењето се применувал камен сид или бондрук (с. Конопница - Западен дел на Славиште).

Во почетокот на XX-от век според етнографските истражувања, приземната селска куќа имала едно оделение, а се нарекувала стара куќа, а поради покривот со криви греди - куќа на криво¹⁴ и сл. Таа била изградена од плетени сидови, покриена со слама режаница. Во Дебарски Дримкол биле забележани раштркани куќи од овој тип, сидани од камен и сувосид, покриени со слама и други вегетативни материјали за покривање, т.н. - шума¹⁵.

¹⁴ Филиповић С. М., Томић. П., Горња Пчиња, Српски етнографски зборник, књ. LXVIII, Научна књига, Београд, 1955 г, стр. 27.

¹⁵ Филиповић С. М., Дебарски Дримкол, Скопје, 1939 г., стр. 58 -59

Single ground-floor house with partitions – *pozemka*

Later one-partite ground floor structure – *pozemka* was formed with partitions in the interior space, ahving been built of stone walls or in bondruck system (v. Konopnica – north part Slavište).

According to the ethnographic researches ground-floor house comprised only one room at the beginning of the 20th century, used to be called *stara kukja*, *kukja na krivo*, etc.¹⁴ It was being built of wattle walls and covered with straw – *r'zanica*. Houses of this type have been recorded scattered in the region of Debarski Drimkol. They were built of stone in dry masonry and covered with straw and other plants used for these purposes, called *shuma*.¹⁵

¹⁴ Филиповић С. М., Томић. П., Горња Пчиња, Српски етнографски зборник, књ. LXVIII, Научна књига, Београд, 1955 г, стр. 27.

¹⁵ Филиповић С. М., Дебарски Дримкол, Скопје, 1939 г., стр.58 -59

107. Кука -кула, Скопска Црна Гора, почеток на XX век, 2006, 25 x 35 см
Tower house, Skopska Crna Gora, beginning of the 20th century

во бондручна конструкција (Струмичко Поле), на вториот кат имало чардак, додека ентериерот бил богато обработен.

Подоцна кога христијанинот имал поголема економска моќ (која му била дозволена), по мерка на овие кули во селските населби се граделе слични градби кои требало да доминираат над другите куки, по изгледот и големината. Во Западна Македонија тие најчесто се граделе на два или три ката (Река, Струшки Дримкол, Битолско и др).

Во народната терминологија независно од изгледот и формата на куката, за најголемите и највисоките куки се востановила примената на терминот кула како императив за нешто големо и моќно.

Куката кула најчесто имала една просторија на секој кат која се преградувала по потреба. Највисокиот кат, покрај носечката конструкција

ционални вредности, што значи дека традицијата и нејзините вредности се уште се задржале во одредена форма прилагодени на современите потреби на семејството.

Покрај слабата економска основа и сложените општествени услови во кои еволуирала селската кука, се формирала здрава и солидна основа на која било изградено селското живеалиште. Притоа бил изграден скроман простор за живеење, едноставен но сложен во исто време. Некои делови од куката и нејзината опрема, сочуваниите обичаи и обредни активности кои биле поврзани со живеалиштето припаѓале на еден постар архавен културен слој. Влијанијата кои биле надвор од традицијата на народното живеење биле многу мали.

Куката со огништето и огнот го претставувала средишниот простор на живеалиштето. Селанецот градел живеалиште кое во потполност одговарало на неговите потреби. Сличен модул на решение на кука се појавил во исто време и на повеќе различни просторно одалечени градителски зони на балканот. Вредноста на народното градителство, на неговото настанување и еволуцијата на живеалиштето, биле токму во формирањето на сопствен модул, со сопствена автентична форма.

Слично како кај сите словенски народи првобитната форма на куката се поистоветува со едноделното живеалиште, задоволувајќи се со минимален животен простор.

При градбата на живеалиштата следејќи ја нивната форма и структура на материјалите кои се применети заклучуваме дека се формирала одредена народна терминологија поврзана со градењето и користењето на живеалиштата во нивниот еволутивен период. Народот практикувал во секојдневието да користи едноставна терминологија која произлегувала од формата на живеалиштето, неговата височина, примената на материјалот за градба, сидовите или покривот. На тој начин според народната терминологија се воспоставила едноставна поделба на формата и типот на живеалиштето која најчесто се применувала во одреден етнички предел. Народот следејќи ја формата на живеалиштето умее да препознае градба со одредени особености кои припаѓале на друг етнички предел, а сепак различен од куката која се градела во неговата близина.

Селската архитектура како фолклорна форма која за базирала на потребите на човекот и градена во негова функција, природна во материјалот и формата, опстојувала во еден долг временски период до почетокот на XX-от век кога се зголемило влијанието од формата на градската кука од истиот период. Во текот на развојот на селската кука, нејзината форма и опрема се пренесувале преку искуствата низ генерации, создавајќи оригинална и едноставна форма, со изразена функција. При наглит промени на формата, предметите содржеле нови делови кои не биле доволно прочистени во формата, функцијата и конструкцијата. Затоа најголемиот дел од народното творештво претставува групна народна творба, каде освен занаетчиите кои имале голем обем на изработка на предмети, и селаните имале дарба одредени предмети да ги модифицираат, прилагодуваат на своите потреби и сваќања. На тој начин непосредно се определила народната форма и карактеристика на етничкиот предел, како една варијанта во општото народно творештво.

of the preserved elements of house and its furnishing, some still maintained customs and ritual activities related with home used to belong to an older archaic cultural circle. *Kukja* with a hearth and fire was the central space in the house. Peasants constructed houses that corresponded completely to their needs. Similar module of architectural solution of houses emerged at about the same time at several geographically distant construction zones in the Balkans. The values of traditional architecture, of emergence and evolution of dwellings were precisely in composing a specific module with its own authentic forms.

The primordial form of house was associated with one-partite dwelling comprising the minimum of space, as was the case with all Slavic peoples.

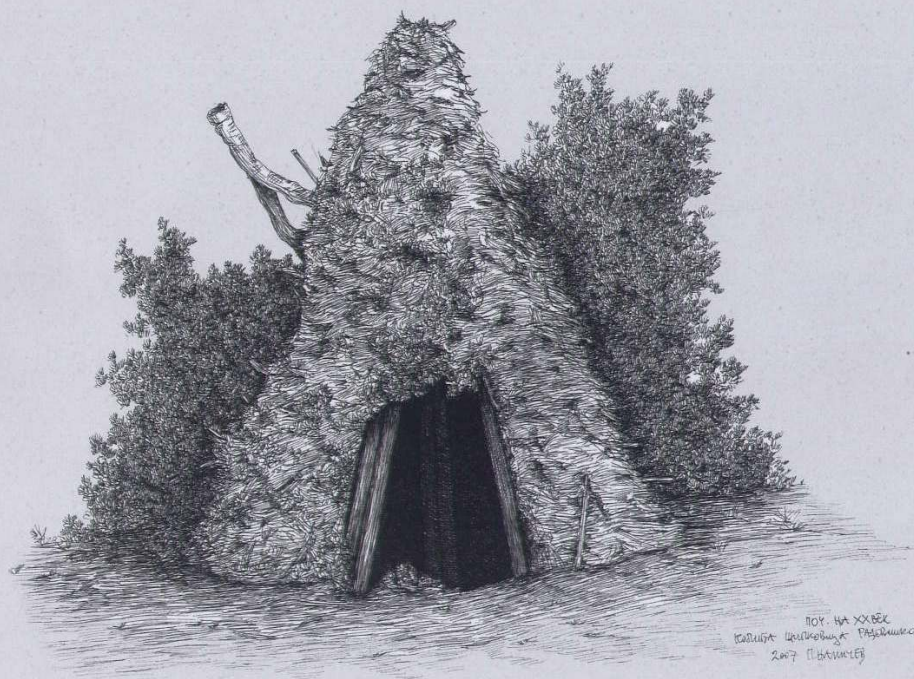
By studying the form and structure of building materials applied in building houses it has been inferred that specific popular terminology has been established related with their construction and use. In everyday life people used simple terminology that has arisen from the form of dwelling, its height, the building materials applied, as well as its walls or roof. In that regard, following the popular terminology a plain classification has been established of forms and types of dwellings, which varied in different ethnic region.

Vernacular architecture as form of folklore arising from the needs of man and having been constructed to satisfy those needs has endured for a long period of time up to the beginning of the 20th century, when the influence of town house forms became more intense. In the development of vernacular house its form and household utilities were being transferred from generation to generation through the experience, which resulted in creation of original, though simple form with highly expressed function. Sudden changes of form would bring about objects comprising new elements of not so pure design, function and structure. This was the reason why most of the traditional heritage was actually collective popular creation, in which, beside the artisans who had significant share in it, there were peasants who had the talent to modify certain objects and adjust them to their needs and concepts. This was the way of designating the folklore forms and features distinctive of a specific ethnic region as a variety in the common traditional creation.

Dwelling was a designed and fenced space where all daily activities and rituals were performed, where all objects embodied certain characteristics of traditional life in the domains of material and spiritual culture.

In the traditional construction native architects used to build houses without a designed plan or project, relying merely on their own experience of construction masters and craftsmen, yet, paying respect to the needs of a family and the local tradition in this sphere. Additional modifications of structures were based on the experience of the already accomplished work. In this process flaws would be eliminated and new elements added. This was a way of gradual evolution of native masons relying strongly on the tradition in the technique of construction.

The essence of vernacular architecture lies in the initial form of simple structure to which the diversity of expression and autochthonous shapes add some new values, although not necessarily involving advanced technique of construction, precision in forms or considerable investments. Peasants used to build to satisfy their modest needs, without any intention of

НОВ. НА XXV
Коллекция "Сельскохозяйственная" 1927
207 (1881/1882)